

Rimski spomenici Vrličke okolice u Dalmaciji.

Piše Pop Petar Stanić, župnik Vrlički.

(Svršetak).

III. Balek (Bariduo).

1. Balek ili Baleg opisasmo potanko u »Bullettinu« XIII. str. 153.—157. Vidi o njemu jošte članke istoga Bullettina od god. 1883. str. 136, 137, i od god. 1887. str. 6. i 7.

Kasnije nadjene su na tome mjestu sljedeće stvari: Poprsje ženske u njivi Marka Gverića, uklesano u mehkom kamenu i polunago. Manjka vrat i glava. U istoj njivi otkrio je isti Gverić zid, dug 40 m. i našao kućno ognjište, oštrica od sulica i raznog orudja i novca. Zid je kasnije iz temelja porušio i sa njive očistio. Nadjen je pri tome poslu i jedan ulomak nadpisa, ali su mu slova tako iztrta, da ih nije moguće pročitati.

U njivi Petra Gverića ima velika gromila naslagana kamenja, duga 32 m., a široka 18 m., puna klesana kamena i opeke. Sa svih strana gromile vire zidovi za sada jošte težko opredjeljive velike rimske zgrade, koja je jošte jedino skladište ostanaka tog diela rimskog grada, jer ostale gromile seljaci što iznesoše, što u nju strpaše. Tu je nadjen novac: IVLIA MAESA AVGVSTA, posve krasno sačuvan, tako da se obličje i nošnja caričina prekrasno razabire. Na naličju se nalazi lik ženske i nadpis: PIETAS AVG, te sa desne strane ženske slovo s, a sa lijeve slovo c. *Julija Maesa*, sestra *Julije Domne*, bila je baba cara *Elagabala*, koji je pogubljen 11. ožujka 222.

Tu gromilu počeli smo s južne i zapadne strane odkapati i našli smo dolnji pod i na njemu stupove od okrugle opeke, odvodnik od zemljanih cievi i dva ulomka rimskih nadpisa, koji su bačeni u gromilu od druguda. Osim toga nadjen je jedan nožić i više novca raznih careva. Taj pokušaj opisasmo potanko u Bull. tek. god. br. 7.

Sa sjeverne strane grada poznaju se debeli utvrđni zidovi u duljini od 200. koračaja, po čemu bi mogli dati točnu sliku položaja i objema grada, jer se prostor razvalina na sve strane dobro razabire.

2. Naša tvrđnja u Bull. XIII. str. 155., da je na podnožju Baleka sa sjeverne strane bilo rimsko groblje, potvrđjena je ovih dana našašćem rimskih grobova na brežuljku u njivi Petra Boduljaka i oko puta i po samome putu, što vodi od Cetine u selo Boduljake i Ježević. Tu bi se našlo nedvojbeno nadpisa i drugih stvari, što su uz mrtve polagane, jer su grobovi tek otkriti i nekretani.

3. Dva klm. iza Baleka prema planini Gnjatu vidi se u kamenu trag rimske ceste i odmah blizu ruševine nekog tornja, valjda putnog pazitornja. Mjesto se zove »Vienac«.

4. Objelodanjujemo već više puta objelodanjen i razno čitan nadpis, što se nalazi uzidan u kući Petra Boduljaka, jer je svagdje umetnut jedan suvišni v mjesto točke, koja se dobro razpoznaje. Evo ga:

AVR · SEXTV
SLEDRIRES
TITVITL

Osim čitanja: *Aurelius Sextus Ledrires titulum*, mislimo da bi moglo biti: *Aurelius S. Titui titulum* (posuit), ili: *Aurelius Sextus Ledri restituit libenter*. (V. C. I. L. III. Sup. II. n. 9819. Ured.)

5. Prešavši u Baleku most preko Cetine, pa idući u Vinalić, vidi se na brežuljku nad Vinalićem trag rimske ceste. Po tome bi od Baridua išla četiri puta: prvi zapadno cetinskim poljem u Lonnariju, drugi sjeverno uz samu Cetinu k njenom vrelu (ka Splonumu?), treći istočno podno Gnjata kroz selo Ježević k staroj Ardubi, a kašnje, kad je ova srušena 10. g. po Isusu, do Inalperija, četvrti pako put spuštao se je preko brežuljka nad Vinalićem u vrličko polje, i tu kod Kukra prolazio kroz Eronn (?), pa dalje poljem kuda po prilici idje i današnji put, sastajao se u Ardubi sa onim istočnim, što je išao podno Gnjata kroz selo Ježević.

6. Gosp. A. u svojoj liepoj razpravi »*La via romana da Sirmio a Salona*«, objelodanjenoj u Bull. od god. 1881. i 1882., stavlja sve gradove Tabule na trak livanjski, pa tako i Lonnariju, Bariduo i Inalperio, i to Lonnariju blizu Glamoča medju planine Staretinu i Goluplaninu, Baridno u Rujane, a Inalperio na Prolog. Tomašek meće Lonnariju u Vaganj, a Kataučić u Knin. Baridno imao je biti po Tomašku u Stražbini, a po našem Kukuljeviću na Prologu, dočim ga Reichhard meće u okolicu Vrlike. Iz toga se vidi, koli su različita mnienja učenjaka glede položaja tih gradova, jer razvlače jedno mjesto po daljini od 50.—80. klm., na kojem prostoru ležalo je kakovih petnaest rimskih gradova.

Istim pravom, kojim gosp. A. stavlja Bariduo u Rujane, jer »bara« u slavenskom jeziku znači močvaru, a upravo put, koji je išao u Bariduo, išao je po močvari i bari »Ševarovo-blato« na livanjskom polju»; istim pravom mećemo i mi Bariduo u *Balek*, jer je i tu bara cetinskoga polja, koja se osobito opaža kod Baleka i tu se cieli taj prostor nazivlje *Ševačama*. Dakle Ševače i tu i tamo,

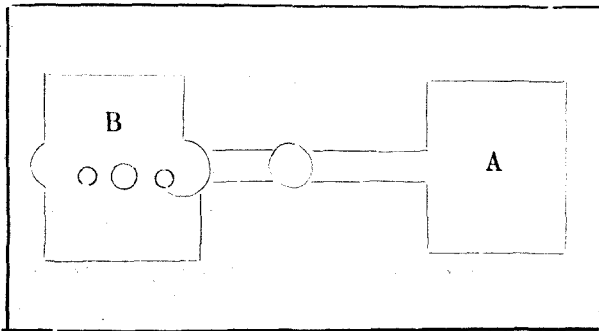
bara i tu i tamo. Medjutim u imenu *Bariluo* opažamo mi osim značenja *bare* i današnje ime *Balek* ili *Baleg*. Narod kaže i *Balek* i *Baleg*, a vjerojatno je, da je u prvo doba govorio: *Barid*, *Bared*, *Barik*, *Barek*, *Barig*, *Bareg*, od čega je postalo *Baleg* i *Balek*, kao što je *Gregorije* postalo *Gligorije* i *Glišo*, a od *dlieto* postalo *glieto*! Hrvatski narod primio je od Rimljana uz posjed više puta i njegovo ime, koje je naravski kasnije na svoju preokrojio.

7. Po tome imao bi pravo Reichhard, koji Bariduo stavlja u okolicu Vrlike, neoznačiv ipak točno sam položaj grada, jer su rimske starine na Baleku opažene tek pred nekoliko godina. Za to mnijenje je i Tabula, jer ona ne navodi neznatnu odaljenost od Lonnarije do Baridua, već spominje jednostavno odaljenost od Lonnarije do Inalperia.

Na taj način bi Bariduo, na tome velikome prostoru, kuda ga među učenjaci, dobio svoje stalnije mjesto.

IV. Kosore (Metubarris?)

1. Izpod kuća Radnića, Mišinovića i Mučala vidjaju se po njivama grobnice kamenja pune opeke i zidova. Ovih dana dobili smo odatle deset komada crvenoga kamenja od prstenja od kojih je na jednome izradjeno obličje žene u skupocjenom kamenu, a isto tako i na drugima: satir, muha i razne božice. U Nikole Mučala ima jedan ulomak rimskog nadpisa, koga do danas ne dospjesmo snimiti. Pod kućom Mišinovića nadjen je kamen na zidu u njivi, na kome se vidi da je upotrebljavan u gospodarstvu, po svoj prilici kao stalak tiskaljke od maslina. Sada se nalazi dalje u selu kod Nikole Kneza, te služi kao stalak za vučiju (posuda za vodu). Sličan predmet nalazi se i u Solinu kod jedne seljačke kuće i u otkopanoj starokršćanskoj bazilici. Evo slike.

Dužina je 0·93 m, širina 0·58 m., dubljina 0 18 m. U stalku A bile su masline tiskane, dočim se je ulje prikupljalo u uzdubinama kod B.

2. Nešto dalje u polju pod Kosorima blizu Mučalova bunara i grobišta sa stećcima, vide se ruševine oveće zgrade pune opeke i raznog starog orudja, kog seljaci tu mnogo nalaze, osobito željeza u šibkama. Blizu te zgrade našli su seljaci grob pokrit liepo kresanom pločom, koju razlupaše nestašni momci. Podalje odatle na sredini vrličkoga polja ima mnogo liepih brežuljaka, koji za velikih kiša ostaju obtočeni vodom kao otočići, a na jednom dielu istih nalazi se zidova, opeke i liepo kresanoga kamena, osobito na posjedu Nikole Mučala, gdje je nadjena zgrada popodjena opekom.

3. Za vremena Plinijevog bio je poznat otok „Metubarris amnicarum maxima“, koji opis bi se slagao sa mjestom Kosore, koje ima spreda močvare vrličkoga polja, a straga preko maloga brežuljka močvare cetinskoga polja, po čem leži medju dvije bare ili dvije nizine. Rieč Metubarris stavljamo samo da ravnanja radi bolje označimo starinarski važno mjesto. Pošto je Metubarris bio otok, to bi oznaka bolje odgovarala kome brežuljku na polju pod Kosorima, koji su tada možda bili pravi otočići, što položaj nipošto ne izključuje, jer se polje i danas mnogo napunja vodom.

V. Gradina i Stražine (Arduba).

1. Dodjosmo do dviju starinarski najvažnijih miesta ciele okolice. Prvo opisasmo poblize u Bullettinu XIV. br. 1, 2, drugo u Bull. XIII. br. 11. Ta dva mjesta su skoro neizerpivo vrelo rimskih starina. Evo najnovijih nigdje neobjelodanjenih rimskih nadpisa, koje su seljaci po njivama slučajno našli:

P A N E S

S T V L

S · P O S ·

2. Mala četvrtasta *ara* nadjena u *Velikim Stražinama*, visoka 0·30 m., široka i duboka 0·18 m. Našao ju je seljak Špiro Kovačević. od koga ju kupismo, te se sada nalazi u našem župskom stanu. Kamen je obični domaći, pismo loše, a točke na žalost radi hrapavosti kamena nesigurne. Bilo bi zanimivo za stalno znati, da li u drugom redku poslje s ima stati točka ili ne, jer kad bi se imalo nedvojbeno čitati stvl, to bi bila slavenska rieč *stol* ili kako Poljaci kažu *stul*, a u tom slučaju bio bi nadpis od velike povjestne

važnosti, jer bi se moralo priznati, da su Illyri bili (prem je protivno skoro dokazano) Slaveni ili barem, da su Hrvati mnogo ranije prispjeli u ove strane. Pošto posljedci znanosti protivno tvrde, to moramo nadpis svakako čitati: *Panes Sextus Tullius sibi posuit*, mjesto: *Panes Stul sibi posuit*. Panes je obično ime, koje se nalazi na ovamošnih nadpisih.

S V S

3. *Silvano votum solvit.*

Mala ara nadjena u *Velikim Stražinama*, a sada u kući Petra Kovačevića u Podosoju. Kamen domaći, pismo srednje. Visoka je 0·20 m, a široka i duboka 0·14 m.

D M

4. *Dis Manibus.*

Gornji ulomak velikog i liepog nadpisa, koji je cio nadjen u *Velikim Stražinama*, ali na žalost razbit i nadpis izkresan pri uporabi za pobočni prag vrata. Kamen je domaći, a pismo veliko i pravilno. Visok je 0 20 m., širok 0·80 m., dubok 0·14 m. Nalazi se u kući Mije Grabića p. Mate u Podosoju.

T · SIBI

MAXIM

OME? (P?)

ITC (C?O?)

5. . . . (*Posui*)t sibi (*et*) *Maxim(ae)* (*P*)omp(*eiae*) (*bo*)ne(*ae*) *c*onjugi *suae*), ili . . . (*e*)t sibi *Maxim(inus)*

Ulomak velikoga nadpisa, koga je izkopao na svojoj njivi kod *Velikih Stražina* Ilija Škrbić p. Filipa. Bio je po pripoviedanju seljaka nadjen cio, ali pošto se kao mekan kamen lahko zdrobio, to ga u komadićima razbacaše po zidovima oko njiva, čega radi ima nade, da će se komadi moći sabrati i sastaviti. Kamen je mekan domaći, pismo krasno i veliko. Visok je 0 30 m., širok 0·24 m, dubok 0·16 m. Nalazi se u našem stanu u Vrlici.

V

—T · AV

I C O N

6. V . . . (*et*) *Au(reliae)* (*bona*)e *con*(jugi *suae*) . . .

Ulomak nadpisa nadjen u *Velikim Stražinama*. Slova velika, liepa i pravilna. Kamen mekan domaći. Nalazi se kod nas u Vrlici.

S · V · S · S · A G

Q · S · V · O

V · S · L · M

7. *Silvano votum solvit sacrum Augusto Quaestori suo, votum solvit libens merito.*

Malena ara nadjena prošle godine u *Velikim Stražinama*, a sada uzidana pod stubama kuće Ilije Škrbića p. Filipa u Garjaku. Kamen domaći hrapav. Slova nepravilna i malena. Točke su sigurne, samo su nesigurna u prvom redu slova VG, a u drugom redu VO, čega radi bi se moglo čitati . . . *atque sibi* . . ., nu mislimo, da ostali sadržaj nadpisa zahtieva čitanje *suo*, jer je tako jedino pravilna smisao. Visoka je 0·32 m., široka i duboka 0·23 m.

8. Na stubama u kući istoga Ilije Škrbića uzidan je posve nečitljiv ulomak liepo narešenoga nadpisa iz Velikih Stražina i maleni poklopac sarkofaga, visok 0·22 m., širok 0·58 m., dubok 0·48 m.

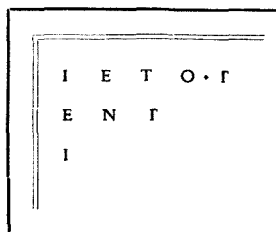
S · V · S ·

P A N E S

PI—L · V · S

9. *Silvano votum solvit Panes Pi(narius, Pinnius), libens votum solvit.*

Malena ara nadjena u *Velikim Stražinama*, a sada uzidana uz vrata od podruma Marka Krilića p. Ivana u Garjaku. Nesigurna su u zadnjem redu slova L i V i sve tri točke istog redka. Između PI i L (ili možda i I) u istom redu ima prostora, ali se slovo ne može razabrati radi hrapavosti kamena. Toga radi bi se moglo čitati vjerojatno pravilnije: *Silvano votum solvit Panes Pinius*. Kamen je obični domaći, slova malena i nepravilna. Ara je odozgo malo odbita, a visoka je 0·25 m., široka i duboka 0 18 m.

10. Odlomak liepog velikog nadpisa, nadjen u vinogradu uz državnu cestu kod Velikih Stražina, a sada je u kući Petra Krilića

p. Stjepana u Garjaku. Kamen je domaći, pismo pravilno i okosito *Jeto* je nedvojbeno kakovo illyrsko ime, s toga je velika šteta, da nije nadpis potpun, jer bi imao za znanost veliku vrijednost.

I R M V
P O S

11. (*F*)irmu(s) pos(uit).

Ulomak liepog nadpisa iz Velikih Stražina, visok 0·14 m., širok 0·16 m., dubok 0·08 m. Kamen domaći, slova liepa i pravilna. Sada se nalazi kod nas u Vrlici. Ime *Firmus* dolazi po drugi put na ovdašnjih spomenicima (v. Bull. XIII. str. 168.).

S · V · S · I
N I P O
C I A N

12. *Silvano votum solvit J(annuarius) Ni(e)pocian(us)*.

Ulomak oveće are iz Velikih Stražina, sada u kući Nikole Matkovića u Garjaku. Kamen hrapav domaći. Slova srednja iztrta. Između *n i i* u drugom redu je naravna jama na kamenu, s toga netreba između njih umetati treće slovo. Ara je visoka 0·31 m., široka 0·15., duboka 0·18 m.

Iz mnogobrojnih ara, posvećenih šumskom bogu Silvanu, vidi se u kako velikome poštovanju bio je taj bog na ovih stranah.

V · S · S

13. . . . *Votum solvit sacrum . . .* ili *Votum Silvano solvit*.

Mala ara nadjena kod *Crkvine* u Gornjim Koljanima u suhozidu. Kamen mekan domaći, a slova iztrta. Visoka je 0·38 m., široka i duboka 0·20 m. Nalazi se na mjestu našašća.

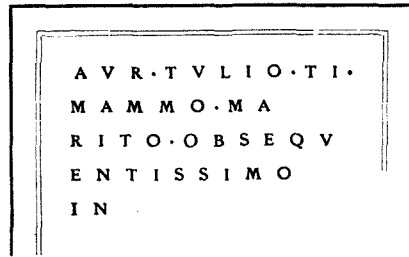
NI ○ ✱

14. Ulomak nekog većeg nadpisa, nadjen na *Crkvini* u Gornjim Koljanima, a vjerojatno ulomak nadpisa iz ondašnje starohrvatske crkve. Visok je 0·12 m., širok 0·65 m., dubok 0·63 m. Leži na mjestu našašća.

BIBI · MESSIAE
CONIVGI SVAE

15. *Bibi(us, ili Vibius) Messiae conjugii suae*.

Odlomak velikoga nadpisa. Našao ga je seljak Petar Džukela među kamenjem navedene starohrvatske crkve, čijim graditeljima služili su rimski nadpisi za običnu gradju. Visok je 0·16 m., širok i dubok 0·60 m. Sada se nalazi u našem stanu u Vrlici.

16. *Aurelio Tulio T(ito, Titu) Mummo, marito obsequentissimo in(reparabile posuit N. N. uxor).*

Ovaj nadpis nadjen je u Gornjim Koljanima, na mjestu zvanom *Klanac*, u vinogradu Jovana Denića p. Jovana. Kamen je obični domaći. Slova su liepa i pravilna. Visok je 0·38 m., a širok 0·64 m. Sada se nalazi u Dolnjim Koljanima uzidan u pojatu istoga Jovana Denića.

17. Po položaju i po narodnoj predaji, da se je taj grad širio od *Stražina* pa do pod kršni *Lupoglav*, na obje strane Cetine, te sa razloga, što se na cielom tom prostoru nalazi nadpisa, opeke i zidova, dakle nedvojbenih tragova gradu, držimo da je tu ležala stara Illyrska *Arduba*, srušena po Germaniku 10 g. po Isusu. To naše mnjenje utvrđuju i oznake gradova starih putokaza, jer od Lonnarije do Baridua nema nego 3750 m., dočim da je Bariduo bio na mjestu današnje Gradine i Stražina, bio bi od Lonnarije udaljen za kojih 10125 m., ili oko 10 klm., koju udaljenost bi putokaz bez dvojbe napomenuo. Da je pako tu ležao grad Inalperio, to položaj ne odgovara odaljenosti od Lonnarije za 19 klm. koju navodi Tabula; jer odaljenosti od 19 klm. od Lonnarije odgovaraju na vlas ruševine rimskog grada kod kuća Kruničevih i Harambašičevih na selu Otišiću, koje leži na sjevernoj strani Svilaje na visokoj i prostranoj ravnici. Dakle pretpostavivši, da je Lonnarija bila u Kotluši, a Baridno u Baleku, kako nastojasmo dokazati napried, to je *Inalperik* bio nedvojbeno na *Otišiću*.

Kada su sastavljana najstarija tri putokaza (Antoninov u doba cara Caracalle 211.—217. po I. Tabula Pentingeriana negdje oko 223.—235. po I., a putokaz Jerusolimski g. 233. po Isusu) nije Ardubi naravski bilo skoro ni traga, čega radi ne mogu je niti spominjati. Da je pako taj veliki grad u to doba obstojao, ma zvao se on kako mu drago, putokazi ne bi prešli mukom preko

njega, dočim obično spominju i mnogo manja mjesta. Dakle posve je vjerojatno, da je taj veliki grad bio ili Arduba, ili pako i sama dalmatska prijestolnica Dalminium. (Ovo nikako. Ured.)

18. Odatle vodio je put po prilici idući donekle tragom današnjega na otišićku visoku ravan, koju je kosimice sjekao idući *Dubravom*, gdje se u *Bajindolu*, na više mjesta vide dugačke rimske kolotečine usječene u kamenu, pokazujući nam ujedno i smjer toga puta t. j. od Koljana i Ardube u Inalperio. Širina kolotečina, uračunav i iste, iznosi 1·38 m., a bez istih 1·20 m. Opazamo, da se je tu rimski put u cijelom kraju najbolje i najviše sačuvao.

19. Sudeći po razvalinama bio je Inalperio nješto veći od Lonnarije i Baridua. U sredini mjesta opazili smo zgradu, kojoj se na sve strane vidjaju polukružni zidovi, po čem bi mogli zaključiti, da je to bio hram. Među razvalinama našli su ljudi raznih kipova, ali su ih na žalost, kao što to obično biva, razlupali. Jovan Krunić p. Mitra našao je u svom vrtu poklopac djetinjega sarkofaga dug 0·75 m., širok 0·50 m. Pred kućom i iza kuće Jovana Krunića vide se rimske kolotečine, duboko u kamen usječene, idući pravcem zapadnim.

20. Od Inalperia vodio je put na tri strane: Prvi sjeverno u *Ardubu* (Koljane), drugi zapadno otišićkim poljem na Maovice k *Synodijsu*, treći jugoistočno *Rudopoljem*, gdje mu se na više mjesta opaža trag, u *Potravlje*, gdje je takodjer bio rimski grad. Sva ta tri puta smo potanko pregledavali, pa smo našli, da se je jugoistočni trag dielio na dvoje. Jedan je išao ravno preko sela *Maljkova* u *Potravlje* i odatle u Aequum, dočim se je drugi trag spuštao k Cetini, tu prelazio most preko Cetine medju *Dragom* i *Ribarićem*, gdje smo našli trag stupovima u vodi i opeke, a odmah uz vodu putni pazitoranj Odatle je išao izpod sela *Dabra* u *Zasiok* i dalje u *Bitelić*, iza koga se je pod *Bilobrigom* spajao sa trakom livanjskim tako, da se je moglo poći ili u Aequum ili dalje u Bosnu. Iza Bitelića vidi se jasno trag toga puta.

21. Od Inalperia do Aequuma navodi Tabula odaljenost od VIII rimskih milja, što odgovara daljini od 12 klm., a kuće Krunićeve na Otišiću odaljene su od Čitluka, idjući preko Potravlja, upravo 12 klm.

Po tome bi položaj pojedinih rimskih gradova vrličke okolice najbolje i skoro nedvojbeno odgovarao navodima Tabule. Dodajemo jošte na koncu, da je putovanje od Leusabe (Ključ) preko Cetine

bilo laglje i ugodnije, jer manje bilo strmine i studeni, a k tomu je ovaj kraj bio napučeniji, a po tome u svakome pogledu pitomiji i napredniji.

Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini.

(V. Viestnik God. XIII. str. 75.).

CVII.

ЛСН КРЪСТЪ	Čita se: Asi krst
РАДОЪ МРЪКШН	Radoja Mrkši
ѢА СТАХЪ БОГА	ća stah Boga
МОЛЕЪ ЗОДРЕМН С(Е)	moleć zadriemi s(e)
ЛЪКН ѢБН	lki ubi
(ЛЕГОХЪ ?)	(legoh ?)

Spomenik je u Gjedićima, u parohiji Mesarima (kod Popova Polja u Hercegovini). Nadpis mi je dobrostivo priobćio pr. O. Hristifor Mihajlović, iguman na Zavalu. U nadpisu su neke rieči nepravilno ukresane, kao **ЗОДРЕМН** od zadrijemati; **ЛЪКН** možda od laka = vlaka (vallis); **ѢБН** je mješte **ОВЪБО** = igitur, te se može ovako po svoj prilici protumačiti i popuniti: stah, Boga moleć zadriemah ovgdje u dolini, pa legoh u svoje pleme = na plemenitu zemlju.

Navedeni je nadpis krasno sastavljen, te se u njemu zrcali osobita bogoljubnost i kršćansko uzhićenje po latinskoj: orans obdormivi in hac (lacrimarum) valle et requievi in terra nobili (t. j. patrum meorum).

Navedeni je nadpis iz independentne dobi, te zasjeca u naše prve starine, jer su Mrkšići poznato pleme, te rek' bi, da se je njihova gospoština prostirala i uz zemlje dubrovačke vlasti, biva plemenita jim je zemlja bila i Mrčevo kod Dubrovnika. t. j. u gornjijem selima u sadašnjoj zatonskoj obćini, gdje je u Orašcu pogranični krst izmedju dubrovačke skupovlade i zahumske gospode¹⁾, t. j. »medje su državi dubrovačkoj išle **ВРЪХЪ ОРАШЪЦЪ**

¹⁾ Daničić piše u «Рјечнику», na str. 95. **МРЪУСВО**, selo u primorju izmedju Kurila i Stona, koje je kralj bosanski Ostoja dao Dubrovčanima (t. j. 1399. M. 234).